

УДК 930.2:[94:352/353](477.4)"1918"

В. В. ГАЛАТИР*

**ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО:
ОГЛЯД ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ**

Зроблено спробу показати спектр наявних архівних документів, опублікованих документів і матеріалів, документів особового походження (мемуари, спогади, щоденники, автобіографії, епістолярні документи), періодичну пресу з проблеми становлення місцевих адміністрацій в Правобережній Україні у період гетьманування П. Скоропадського.

Ключові слова: джерела; Правобережна Україна; гетьманат; місцева адміністрація; староста; архівні фонди; мемуари; періодична преса.

Неодмінною запорукою об'єктивного дослідження будь-якої історичної проблеми та здійснення відповідних висновків є детальне вивчення її джерельної бази. Наукове узагальнення та переосмислення практичного досвіду роботи адміністративних посад у період гетьманату П. Скоропадського дозволить уникнути помилок та прорахунків у подальшому державотворенні, організації та функціонування адміністративних органів влади України на сучасному етапі.

Дослідженням із вказаної проблематики присвячені окремі праці Р. Пирога¹, А. Малика², Г. Рудого³ та ін. Тому мета нашого дослідження полягає у безпосередньому огляді джерельної бази з висвітлення діяльності місцевих адміністрацій на Правобережжі у період гетьманату П. Скоропадського.

Насамперед нас цікавить процес становлення та діяльність видатних постатей дореволюційного імперського істеблішменту: Д. Андро, С. Кисельова, І. Чарторижського, П. Андріанова, В. Федоренка, О. Ханукова. А також повітових старост: М. Григор'єва, М. Кузнецова, І. Машира, І. Солтика, І. Недашківського, П. Корольова, С. Оніщенко, В. Дубиненка, В. Бялоцького, Д. Носенка, М. Яблонського, І. Волошинова, Є. Бразуль-Брешковського, П. Рененкампа, В. Столярова, С. Бодиська, С. Васильєва, О. Липкина, Соловйова, Кириченко, В. Леонтіїва, І. Бордюжевича, І.Сінокосіва, Є.Крижанівського, О.Сугаренка, В. Пущина, Д. Прибильського, І. Арндта, М. Шабельського, М. Шмідта, О. Нікітіна, Ф. Шлеммера, Л. Бродського, О. Лалевича, К. Курзеньківа, Й. Максимовича, Р. Ржевського.

---

* *Галатир Віталій Вікторович* – науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області.

Загалом джерельну базу з даної проблематики складають: а) архівні документи; б) опубліковані документи і матеріали; в) документи особового походження (мемуари, спогади, щоденники, автобіографії, епістолярії), періодична преса.

Оскільки група опублікованих джерел підпорядкована певним завданням та науковим інтересам авторів, повне дослідження поставленої проблеми не можливе без залучення архівних матеріалів.

У фондах центральних та обласних державних архівів України широко представлені документальні свідчення діяльності місцевих адміністрацій на Правобережжі в 1918 році. Найбільший інтерес у цьому сенсі становлять фонди губернських та повітових старост. У справах фондів “Подільський губернський староста” (ф. 1793), “Волинський губернський староста” (ф. 3616), “Київський губернський староста” (ф. 3598), “Проскурівський повітовий староста” (ф. 3625), “Новоград-Волинський повітовий староста” (ф. 1512), “Дубнівський повітовий староста” (ф. 1852), “Тайсинський повітовий староста” (ф. 2026) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) містяться документи про призначення губернських старост та їх помічників, призначення повітових старост, списки повітових старост на Правобережжі, листування з начальниками Державної варти і повітовими старостами про проведення обшуків і арештів осіб, підозрюваних в агітації проти гетьманської влади, циркуляри і розпорядження гетьманського департаменту державної варти та повітових старост про боротьбу з більшовиками⁴.

У справі фонду “Подільський губернський староста” (ф. Р-1543) Державного архіву Вінницької області зберігаються документи про арешти селян за участь в розгромі поміщицьких маєтків і за агітацію проти державного ладу, розпорядження старост з цього приводу⁵.

Справи фонду “Волинський губернський староста” (ф. Р-1644) Державного архіву Житомирської області містять документи про повідомлення Волинського губернського старости до МВС, листування з Ковельським, Володимир-Волинським та іншими повітовими старостами про їхню роботу⁶.

У справах фондів “Канцелярія Київського губернського старости Української Держави” (ф. Р-2797), “Управління Київського повітового старости” (ф. Р-2794) Державного архіву Київської області відклалися документація про запит губернського старости до Міністерства внутрішніх справ щодо окремих адміністративних справ, листування з Міністерством про виконання його розпоряджень, постанови Київського повітового старости; заяви та листування з громадянами про призначення їх на посади в канцелярію повітового старости, список персонального складу управління Київського повітового старости⁷.

Справи фонду “Подільський губернський староста” (ф. Р-270) Державного архіву Хмельницької області містять донесення повітово-

го старости про з'їзди релігійних служителів з метою залучення їх на бік Української Держави, листування з повітовими старостами щодо громадян, які обвинувачувалися в агітації проти гетьманської влади, листування з повітовими старостами щодо виявлення військової організації “добровільних дружин”⁸.

Загалом у справах названих фондів відклалися накази про призначення й звільнення старост та службовців їх управлінь, асигнування державних коштів, звіти, доповіді, повідомлення, оголошення, розпорядження старост про становище і організацію роботи у повітах і губерніях, особові справи старост та їх заступників, документи про грабунки поміщицьких угідь, ротацію верхівки місцевого керівництва. В них нараховуються сотні постанов, розпоряджень, наказів, циркулярів, інструкцій центральних відомств щодо діяльності своїх представників у губерніях. Часто окремі матеріали дублюються в різних справах фондів обласних архівів у вигляді копій розпоряджень, надісланих керівниками губерній до повітів.

Хоча у справах фондів “Комісії з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У” (ф. 5), “Комісії з історії Комуністичної партії і Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У” (ф. 17) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) немає суто тематичних документів, проте тут подано опис суспільно-політичної ситуації губерньськими та деякими повітовими старостами Київської губернії і плани заходів, необхідних для її покращення⁹.

У справі фонду “Прокурор Одесской судовой палаты” (ф. 419) Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДАК України) містяться документи з інформацією про попередження австрійським військовим командуванням в Подільській губернії українських діячів УНР щодо неприпустимості будь-яких антиурядових виступів та перешкоджанні становленню на місцях адміністративної влади П. Скоропадського¹⁰.

У справах фонду “Київський столичний отаман Української Держави” (ф. 2619) ЦДАВО України знаходяться документи про становлення та функції окремої адміністративної посади – столичного отамана¹¹.

Справи фонду “Рада Міністрів Української Держави” (ф. 1064) ЦДАВО України містять документи про порядок створення комісій під головуванням волосного старшини для визначення відшкодувань землевласникам та розмірів штрафів, про завдання, поставлене урядом перед місцевими адміністраціями щодо розширення посівних площ, законопроекти МВС з питань адміністративної влади¹².

У справах фонду “Міністерство внутрішніх справ Української Держави” (ф. 1216) ЦДАВО України відклалися документи щодо змісту діяльності старост з відновлення порядку та спокою в країні, організаційної і законотворчої роботи, звіти губерньських старост про ситуацію

в губерніях, листування департаментів МВС з губернськими старостами та столичним отаманом у різних місцевих справах, надання губернським старостам права розпуску волосних земських зборів і управ. Невелика кількість справ фонду містить документи про персональний склад і діяльність управлінь старост, організацію старостами інформаційного відділу тощо¹³.

Відносини, непорозуміння і сутички з місцевою австро-угорською військовою владою, скарги та заяви про арешти, обшуки, побиття та образи з боку австро-угорських військ, документи про координацію роботи адміністративної влади з австро-угорським командуванням щодо забезпечення громадського порядку відображені в справах фонду “Представник Голови Ради Міністрів Східної армії УД при Австро-Угорському вищому командуванні” (ф. 2311) ЦДАВО України¹⁴.

Наступну групу джерел складають опубліковані документи та матеріали: закони та постанови щодо запровадження інституту старост і міського отамана, обсягу їх повноважень, штатів управлінь, адміністративно-територіального упорядкування Української Держави, наказів про призначення та звільнення старост і їх помічників, збірники постанов і розпоряджень, які видавали окремі українські міністерства та інші відомства. Оприлюднення цих документів відбувалося шляхом їх публікації в українських офіційних виданнях, у періодичній пресі, а також у збірниках законів та розпорядженнях уряду. Деякі з них опубліковані й зберігаються у фондах бібліотек: “Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы (Законы, постановления, инструкции, циркуляры)”, “Вісник Міністерства земельних справ”, “Вісти краюї преси” та ін. Вони містять циркулярні листи міністерств підлеглим установам, розпорядження міністрів, відомості статистичного характеру тощо.

У радянську добу вийшла низка збірників документів, які здебільшого стосувалися повстанського руху проти австро-німецьких військ¹⁵. У них є інформація про діяльність представника українського уряду при австро-угорському командуванні та доповіді повітових і губернських старост про ситуацію на місцях. Наприкінці 50-х – початку 60-х вийшли збірники архівних документів і матеріалів, що стосуються Волині, Поділля, Київщини в 1917–1920 роки¹⁶. В них – розпорядження губернських старост, події партизансько-повстанської війни, протистояння селян і польських легіонів, контрибуції, накладені владою на населення. Загалом публікації цього періоду здійснювалися згідно з ідеологічними настановами, проте подальша дослідницька робота з того часу, на жаль, не була активізована.

Науковцями української діаспори був зроблений певний внесок у публікацію документів гетьманської доби¹⁷. Проливають світло на процес становлення адміністративної влади деякі документи Всеукраїн-

ської спілки земств, видані у 1956 р. збіркою матеріалів про громадсько-політичну діяльність С. Петлюри¹⁸.

У період незалежності головну увагу вітчизняні науковці приділяють публікуванню матеріалів урядових структур УНР. Потрібно відзначити збірник документів і матеріалів К. Завальнюка та Т. Стецюка¹⁹. Книга містить документи із фондів Державного архіву Вінницької області, в яких аналізується соціально-політичне та економічне становище Східного Поділля від березня 1917 р. до грудня 1918 р. (доба Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського). Проте дотепер не видано жодного збірника з нормативною та діловодною документацією конкретно з проблеми місцевих органів державної влади доби Української Держави П. Скоропадського. Більшість документів Гетьманату, які увійшли до тематичних збірок, виданих у сучасний період, раніше вже публікувалась радянськими науковцями або дослідниками діаспори²⁰.

Важливими у джерельній базі є матеріали особового походження. Спогади та щоденники державних та громадських діячів гетьманату містять здебільшого інформацію про діяльність столичної влади. Мемуари надають змогу глибше з'ясувати зміст урядової політики щодо розбудови місцевого апарату та комплексно реконструювати суспільно-політичні та соціально-економічні умови її реалізації.

Серед них чи не найціннішим джерелом інформації про період Української Держави є “Спогади” П. Скоропадського²¹. Написані в першій половині 1919 р. центральною постаттю тогочасного державотворчого процесу вони містять мало матеріалів стосовно процесу становлення місцевих органів влади та самоврядування. Здебільшого вони допомагають зрозуміти мотивацію вчинків і дійсних намірів влади, сприяють вивченню різних аспектів політичного процесу в Українській Державі, його впливу на характер і зміст державотворення.

“Мої спомини про недавнє минуле” Д. Дорошенко готував, спираючись не лише на власні спогади, але й на документальний матеріал, який склав підґрунтя його фундаментальної “Історії України. 1917–1923 рр.”. Спогини відображають діяльність центральних органів української влади, працю провінційних адміністрацій, у них подано портрети тогочасних державних діячів. Велику увагу Д. Дорошенко приділяє викладу своїх спостережень стосовно внутрішньої політики гетьманського уряду та ситуації, що склалася в деяких регіонах України, зокрема й на Правобережжі, у квітні-грудні 1918 року. Основною проблемою місцевого розвитку автор визначає непорозуміння старост, більшість з яких були землевласниками, з українськими громадсько – політичними угрупованнями лівого напрямку, які склали основу національного руху²².

О. Войнарченко в спогадах пише, що в період Гетьманату на місцях панувало безладдя, стосунки центру з периферією були практично від-

сутніми, адміністративного апарату на місцях ніби й не було²³. На нашу думку, автор об'єктивно зобразив картину важкого періоду суспільно-політичних перемін, які мали місце упродовж усього періоду існування Української Держави, а саме: матеріальне забезпечення адміністративного апарату, кадрова проблема, зловживання влади старостами (зокрема, щодо самоврядувань).

К. Левицький у провину урядові П Скоропадського ставить прихід до влади російської адміністрації та розпуск демократичних самоврядувань²⁴.

Корисну інформацію містять спогади українських громадсько-політичних діячів, які обіймали відповідальні посади у центральних органах виконавчої влади. Заступник державного секретаря Української Держави М. Могілянський вважав, що намагання МВС залучити до праці місцевих українських діячів зазнали повного провалу. І тому нова влада “з фатальною неминучістю вербувала людей досвіду старого часу”²⁵. Політичний супротивник гетьманського режиму М. Галаган (обіймав відповідальні посади у Міністерстві охорони здоров'я) в спогадах відзначає, що у період Гетьманату фактично відбувалось відновлення адміністративного апарату царської доби, національні ознаки якого носили лише бутафорський характер²⁶.

Незважаючи на те, що спогади очевидців залишаються особистими враженнями авторів, вони, насичені цікавими роздумами, аналітичними розвідками, є джерелом досліджуваної проблеми.

Ще однією важливою групою джерел досліджуваної проблеми є періодичні видання 1918 р. Преса характеризується оперативністю подання інформації про події, безпосередністю їх відображення, що підвищує її джерельну цінність. Практика публікації на сторінках газет і журналів офіційних матеріалів – постанов органів державної влади, документів політичних партій та громадських організацій – перетворює пресу на своєрідну скарбницю джерел даної епохи. Проте фактична інформація, яка подавалася у статтях, здебільшого добиралася автором для підтвердження своєї думки. Тому використання фактичного матеріалу статей вимагає особливої обережності, додаткової перевірки, урахування тих мотивів, з яких написана стаття в газеті.

Загалом серед преси Правобережної України можна виділити декілька груп часописів, що розрізняються за спрямуванням вміщених у них матеріалів. Першу групу становлять офіційні видання, в яких переважно публікувались закони, розпорядження, циркуляри та інші документи. До таких належить “Державний Вістник” – урядове видання Української Держави. У ньому містились тексти всіх затверджених П. Скоропадським законів, постанов Ради Міністрів, наказів по міністерствах. Тому він був обов'язковим для передплати в усіх державних і громадських установах країни. Безпосереднє відношення до проблеми

діяльності місцевих адміністрацій в Правобережній Україні мають розміщені в ньому пакети законів і постанов про запровадження інституту старост і міських отаманів, обсягу їх повноважень, їх оклади, накази про призначення і звільнення старост та їх помічників, штати управлінь, адміністративно-територіального упорядкування Української Держави.

Цінними за змістом інформації є друковані органи адміністративної влади: “Київські губерніяльні вісти”, “Подільські губерніяльні відомости”, “Вісник Волинського губерніяльного старости”.

Вони подавали місцевий фактичний матеріал щодо процесу формування влади в губерніях та участь у ньому старост. Тут вміщувалися прийняті законодавчі акти Української Держави, оголошення та звернення старост до місцевого населення, розпорядження і постанови про порядок роботи управлінь, накази про звільнення та призначення урядовців.

Важливу інформацію з досліджуваної проблеми можна знайти в різноманітних громадських виданнях, у друкованих органах земських установ та політичних партій, губернських, повітових та місцевих виданнях Правобережної України. Сюди належать: “Голос Києва”, “Киевская Мысль”, “Відродження”, “Нова Рада”, “Волинська газета”, “Волинська народна газета”, “Вольнь”, “Понедельник”, “Громадянин”, “Слово Подолі”, “Жизнь Подолі”, “Поділля”, “Село”, “Подольская мысль”, “Подольский край”, “Союз”, “Уманское слово” та ін. Вони подавали огляд подій в Україні, жваво реагували на останні новини у житті держави. Особливий інтерес становлять коментарі авторів статей у виданнях, які допомагають зрозуміти ставлення до нової влади. У рубриках про місцеві події висвітлювалось щоденне життя населення Правобережної України, кримінальна ситуація, взаємовідносини органів самоврядування із місцевою владою, цікава хроніка місцевого життя, участь у ньому старост. Зокрема, із публікацій дізнаємося про зміни персонального складу органів влади.

Інформацію про сутички з владними військами, залізничний страйк, заходи влади щодо їх припинення, кількість безробітних в Українській Державі 1918 року опублікувала на своїх сторінках преса діаспори – газета “Свобода”, яка видавалася “Українським Національним Союзом” у США²⁷.

Загалом, періодична преса 1918 р. дозволяє простежити становлення та основні напрями діяльності місцевих органів державної влади в Правобережній Україні. Незважаючи на складні умови праці, більшість авторів намагалися донести до читачів об’єктивну інформацію, тому преса є одним із основних комплексних джерел досліджуваної проблеми. Однак, аналізуючи періодичну пресу як джерело, слід мати на увазі, що на зміст газет, рівень повноти й об’єктивності поданої в них інформації впливали не лише кваліфікація авторів та редакційних пра-

цівників, а й умови, в яких видавалися друковані органи. Усі ці та інші подібні обставини переважно впливали не лише на саме існування, вихід чи закриття газет, а й на зміст інформації, що містилася в них.

Отже, огляд джерел проблеми діяльності місцевих адміністрацій в Правобережній Україні у період гетьманату П. Скоропадського дозволяє зробити наступні висновки:

1. У справах фондів центральних та обласних Державних архівів знаходиться достатньо документів, у яких міститься інформація про події 1918 р., діяльність губернських і повітових старост, столичного отамана. Виявлена в них інформація дозволяє розкрити зміст досліджуваної проблематики. Дана група джерел є основною при дослідженні, та дозволяє об'єктивно побачити процес державотворення на місцях у вказаний період.

2. Опубліковані документи спрощують досліднику доступ до конкретно сформованих тематичних матеріалів. Проте із 50-х – 60-х рр. мало що зроблено для видання збірників документів з цієї тематики.

3. Документи особового походження наповнені цікавими роздумами очевидців, аналітичними розвідками. Для них характерна протилежність думок у висвітленні досліджуваної проблематики, що спонукає до застосування власного аналізу.

4. Періодична преса характеризується оперативністю подання інформації про події та безпосередністю їх відображення (через що неодноразово окремі видання підлягали санкціям), що підвищує її джерельну цінність. Вона поділяється на офіційні видання, друковані органи адміністративної влади та різноманітні громадські видання, видання друкованих органів земських установ та політичних партій Правобережної України.

5. Загалом джерельна база є прямим віддзеркаленням діяльності місцевих адміністрацій у 1918 р. на Правобережжі, наявний спектр опублікованих та неопублікованих джерел дозволяє зробити висновок про її репрезентативність.

---

¹ *Пиріг Р. Я.* Спогади гетьмана Павла Скоропадського як історичне джерело / Руслан Якович Пиріг // Студії з архів. справи і документознавства. – 2008. – Т. 16. – С. 57 – 72; *Пиріг Р. Я.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: сучасний археографічний сегмент / Руслан Якович Пиріг // Матеріали Всеукр. наук. конф. “Кам’янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки”, 6–7 жовт. 2009 р. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 21–26; *Пиріг Р. Я.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Руслан Якович Пиріг / НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2011. – 336 с.

² *Малик А.* Мемуари як джерело з історії Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) [Текст] : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.06 / А. Малик; Львів. Нац. ун-т. ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 20 с.

³ Рудий Г. Я. Періодична преса – джерело вивчення національно-культурної політики Української Держави (1918 р.) [Текст] : дис. канд. іст. наук : 07.00.06 / Рудий Григорій Якович ; НАН України, Інститут історії України. – К., 1995. – 199 с.

⁴ ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 93, арк. 10; Там само, спр. 94, арк. 1–15; Там само, ф. 3616, оп. 1, спр. 1, арк. 1–45; Там само, ф. 2026, оп. 1, спр. 5, арк. 1–25

⁵ Держархів Вінницької обл., ф. Р-1543, оп. 1, спр. 4, арк. 89–108.

⁶ Держархів Житомирської обл., ф. Р-1644, оп. 1, спр. 22, арк. 1–60; Там само, спр. 5, арк. 8, 14, 47, 59, 73 зв.

⁷ Держархів Київської обл., ф. Р-2797, оп. 1, спр. 6, арк. 1–64; Там само, ф. Р-2794, оп. 1, спр. 4, арк. 1–41.

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-270, оп. 1, спр. 2, арк. 1; Там само, спр. 4, арк. 1, 18, 7, 39; Там само, спр. 5, арк. 4, 7, 9–20.

⁹ ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 83, арк. 214; Там само, спр. 82, арк. 218–222; Там само, спр. 81, арк. 77; Там само, ф. 17, оп. 1, спр. 23, арк. 150–158.

¹⁰ ЦДАК України, ф. 419, оп. 1, спр. 7361, арк. 1.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 2619, оп. 1, спр. 1, арк. 1–8.

¹² ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 85; Там само, спр. 8, арк. 1–2.

¹³ ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 17, арк. 3–12 зв; Там само, спр. 23, арк. 1–9; Там само, спр. 58, арк. 1, 3, 6–19.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 2311, оп. 1, спр. 10, арк. 3, 8, 118, 224, 367; Там само, спр. 90, арк. 1–73; Там само, спр. 16, арк. 8, 16, 26–70.

¹⁵ Разгром немецких захватчиков в 1918 г. Сборник материалов и документов. – М. : ОГИЗ, Государственное издат. политической литературы, 1943. – 336 с; Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Документы и материалы / Под ред. Н. Н. Попова. – Б. м. : Партиздат, ЦК КП(б)У, 1937. – 660 с.; Документы по истории гражданской войны в СССР. – М. : Политиздат при ЦКВКП(б), 1941. – 544 с.; Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году / Под ред. И. Минца и Е. Городецкого. – М. : Госполитиздат, 1942. – 240 с.; Крах немецкой оккупации на Украине (по документам оккупантов) / Под ред. М. Горького и др. – М. : Государственное изд-во “Истории гражданской войны”, 1936. – 207 с.

¹⁶ Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918–1920 г.г.). Сборник документов и материалов / Под ред. П. Т. Тронько. – К. : Госиздат, 1962. – 537 с.; Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Документи і матеріали. – Вінниця : Вінницьке книжково – газетне видавництво, 1959. – 488 с.; Борьба трудящихся Волини за власть Советов (март 1917 – декабрь 1920 г.). Сборник документов и материалов. – Житомир : Облиздат, 1957. – 480 с.

¹⁷ Конституційні акти відновленої Української Держави 1917–1919 рр. і їхня політично-державна якість / К. Костів. – Торонто : Українська друкарня, 1964. – 186 с.

¹⁸ Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1956. – 480 с.

¹⁹ Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): зб. док. і матеріалів / Краєзн. т-во “Поділля”; упоряд. : К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця : О. Власюк, 2008. – 208 с.

²⁰ Конституційні акти України 1917–1920 : Невідомі українські конституції. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.; Петлюра С. Народе українській: Вибрані статті, листи, документи / С. Петлюра. – Х. : Лівий берег, 1992. – 148 с.; Україна в ХХ столітті (1900–2000). : зб. документів і матеріалів. / Упор. : А. Г. Слюсаренко. – К. : Вища школа, 2000. – 351 с.

²¹ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / Ред. колегія : Пеленський Я. (гол. ред.), Білас Л., Боряк Г. та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут східноєвропейських досліджень; Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського. – Київ ; Філадельфія, 1995. – 492 с.

²² *Дорошенко Д. І.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) / Д. І. Дорошенко. – Мюнхен : Українське видавництво, 1969. – 543 с.

²³ *Войнаренко О.* З гетьманських часів (спогади самовидця з року 1918) / О. Войнаренко. – Детройт : “Америка”, Філадельфія, 1950. – 30 с.

²⁴ *Левицький К.* Великий зрив (До історії Української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів та документів) / К. Левицький. – Львів : Червона калина, 1931. – 49 с.

²⁵ *Могілянський Н. М.* Трагедия Украины / Н. М. Могілянський // Революция на Украине : По мемуарам белых. – М.–Л. : Госиздат, 1930. – С. 130.

²⁶ *Галаган М.* З моїх споминів / М. Галаган – К. : Темпора, 2005. – 655 с.

²⁷ Велика ексклюзія в околицях Києва // Свобода. – 1918 – Ч. 112. – 19 вересня. – С. 1; Залізничний страйк захопив цілу Україну // Свобода. – 1918. – Ч. 90. – 30 липня. – С. 1; Масове арештоване залізничних робітників // Свобода. – 1918. – Ч. 90. – 20 серпня. – С. 1; 200.000 безробітних в головних містах на Україні // Свобода. – 1918 – № 73. – 20 червня. – С. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид. : www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1918/Svoboda-1918-090.pdf. – Назва з екрану.

Сделана попытка показать спектр имеющихся архивных документов, опубликованных документов и материалов, документов личного происхождения (мемуары, воспоминания, дневники, автобиографии, эпистолярные документы), периодическую прессу по проблеме становления местных администраций в Правобережной Украине в период егетманом П. Скоропадского.

Ключевые слова: источники; Правобережная Украина; гетманат; местная администрация; староста; архивные фонды; мемуары; периодическая пресса.

The author tries to show the range of existing archival documents, published documents, the documents of personal origin (the memoirs, diaries, autobiographies, epistolary) and periodicals on the question of establishment of local governments in the right bank Ukraine during the P.Skoropads'kyi Hetmanate

Keywords: the sources; the right bank Ukraine; the Hetmanate; the local government; the headman; the archival fonds; the memoirs; the periodicals.